

Lehota János

Bánk sátáni „gondolata” avagy a keresztyéni hit megváltó ereje

1. A nemzeti tudat drámája könyvünk folytatásaként jelenik meg ez évben az a Bánk bán-értelmezésünk, amelyben újragondolva a dráma tartalmát arra a felismerésre jutottunk, hogy annak összefüggésében történelmünknek is alapvetően más tartalma van, mint ahogy az a tudatunkban él.

Drámaértelmezésünk legkényesebb tartalmát tesszük közre fejezetünkben, amivel azt is jelezzük, hogy Bánk Bán alapvetően más valóságnak a drámája, mint amit nemzeti-történelmi tudatunk abban felfogott: a „királynét” nem ölték meg a drámában, minthogy Bánk nem a királynét ölte meg, hogy ölt. Embert ölt, aminek utólag lehetett drámai és történelmi tartalmat adni, ami a király ítélete által következik be. Vagyis a Bánk bán annak a valóságnak a drámája, aminek utólag adják meg azt a tartalmát, ami a valóságban nem, illetve nem úgy következett be.

Katona a Bánk bánban ily módon a korának „változásai” következményeként azt a „modern” drámát alkotta meg, amelyben az Ember – a drámában a királyné – az Istentől való elszakadásában – a drámában a király adta a királynénak ezt a szabadságot – olyan valóságot is teremthet, ami nem felel meg annak. Az emberi szellemnek ez a valóságteremtő és „költészete” – „hazugsága” – azonban nem a kulturált ember tapintatos magatartása, amikor a valóságot érdemes és el is kell hallgatni, hanem már az a csinált valóság – és ezt a „szó” teremtő ereje hozza létre –, amivel hatalmi „tőkét” lehet szerezni a másik ellenében, hogy általa föléje kerekedve megsemmisíthető legyen. Katona ennek kifejezéséhez választotta az „irodalmi” történetet drámájához, amelyben a valósággal ellentétben, ahol nemesek ölték meg a királynét, Bánk volt a királyné gyilkolója, mert így az erkölcsi tőke megsemmisítését és annak megvédését hatalmi létkérdésként tudta megélni.

A Bánk bán nagyon összetett drámai szerkezetében mindenki a király áldozata, aki Istent elhagyva tudatlanul az Embernek adott cselekvési szabadságot. Így az áldozatok és vétkesek láncolata következett be, ennél fogva Bánk áldozata is lett az erkölcsét megsemmisítő „szó” erejének, hogy feleségét erkölcstelennek lehetett mondani. Katona ennek alapján írt összetett szerkezetű drámát, amelyben az áldozat–Bánk vétkes is, mert nem a valóság alapjára állt, amit felesége állított, és amiben hinnie lehetett, hanem maga is „emberi szellem” teremtő erejére támaszkodott, amivel „kigondolta” annak lehetőségét, hogy a maga valóságát meg tudja tenni valóságnak, következésképpen valóságot tud „csinálni” a királyné megölésével. Így válik a dráma a Krisztusban való hit üzenetének kifejezőjévé, hogy az Istentől elszakadt ember a szabadságában a krisztusi utat válassza Istenhez.

Katona ennek alapján alkotta Bánk tragikumát, hogy ő is elszakította magát Istentől, ő is az emberi szellem teremtő erejéhez fordult, de a krisztusi út ellenében való gondolatot akarta valósággá tenni, hogy Isten valóságát tegye meg valóságnak, holott elég lett volna hinnie abban.

A dráma fordulópontjának tekintjük Bánk döbbenetét kiváltó „gondolatának” megszületését, azt, hogy a sátáni utat kellene választania becsületéért, akkor nem tekinthetünk el a sátáni út tartalmának értelmezésétől sem. Annál inkább nem, mert ezt is a dráma szö-

vetének rendszeréből lehet tárgyasítani. Ugyanakkor azért sem, mert e tartalom alapján érthetjük meg a dráma azon összetett szerkezetét, hogy Katona általa külön is választotta Bánknak, a férfinak–férjnek a tragikumát a dráma tragédia műneműségétől, és össze is kapcsolata azokat úgy, hogy Bánk nem férjként, hanem uralkodóként gondolta ki azt a cselekvését, amit végül is majd csak férjként fog tudni megtenni. Így fordulópontnak tekintjük a drámának ezt a pontját, mert két irányba is fordulhatott volna Bánk cselekvése az előhelyzet alapján: egyrészt férjként Melindát is megölhetné, hiszen asszonyát erkölcstelennek tartotta, másrészt uralkodóként Peturékhoz is visszatérhetne, ha Melindát áldozatnak akarja láttatni. Csakhogy Bánkot éppen ezen lehetőségei vitték holtpontra, nem választhatta egyiket sem, mert a Petur szándékának uralkodói leszerelésével különvált magánemberi lényétől, amiért is ő férjként már nem reagálhatott sem othellói módon Melinda megölésével, sem a „Bánki sértődés” alapján, hogy Melindát áldozatnak tekintve ígéretéhez híven visszatérjen Peturékhoz. Bánk nagy bánki drámája tehát éppen az, hogy felesége által került olyan helyzetbe – még ha őt helyzetbe hozták is –, hogy benne az uralkodót érte így a sérelem, ezért neki az uralkodót ért sérelem alapján kell megítélnie és megoldania helyzetét.

Kiemeljük annak fontosságát, hogy a szituáció tartalmát azért kell pontosan ismernünk és értenünk, mert Bánk a hitetlensége miatt került abba a helyzetbe, amit már csak a hit alapján tudott volna megoldani a krisztusi szeretet útját választva. A dráma fordulópontjának és magának a drámának a kulcsfontosságú tartalmát is megérthetjük azáltal, hogy a keresztyéni hitben feloldódhatnak az igazságról való kétségeink, tudniillik Bánk, ha a keresztyéni hit alapjáról hinni tudott volna Melinda igazának, akkor nem az istentelen, illetve az Istent imitáló világrend „hírének” alapján ítéli meg a helyzetét, amiért is már annak a világrendnek a szabadságában maga határozza is meg a törvényt uralkodói tettéhez. Akkor a „mégist” választotta volna, hiszen hogy krisztusi hitében „Isten országát és az ő igazságát kereste”, ezért annak világában és igazságában akart maradni is. (Máté evangéliuma 6/33) Ezen keresztyéni hitében pontosan követni tudta volna előre is jelzett útját, hogy a feleségét ért sérelem olyan „bánki sértődést” jelent, amiért is visszatérve a békétlen összeesküvőkhöz, uralkodóként cselekszik mindannyiuk sérelmét orvosolván. Bánk azonban hatalmas vívódásának eredményeként a „mégsemet” választotta. Hitetlenségében ily módon az Ember sokirányú önzése igazságának rendszerébe billent át, ahol viszont arra kényszerült, hogy mások igazságával szemben a maga igazát érvényesítse igazságként. Ennek érdekében születik meg „olyan” gondolata, amely gondolat tartalmán maga is megdöbben.

Katona tehát azt a drámai helyzetet teremtette meg – amely helyzet már korának valóságában született meg –, hogy az Ember felszabadította magát az Isten világrendjének kötelékéből, s ezáltal az igazság abszolútumát vesztette el. Az Ember ennél fogva – az Isten nélküli szabadságában – már nem nyerheti el az igazság abszolútumát, sem úgy, hogy Istent visszahozza abszolútumként, sem úgy, hogy magát akarja megtenni, és meg is teszi abszolútumnak. E Katona korabeli nagy változás alapvető következménye ily módon az a paradox tartalom lett, hogy az Embernek ebben a szabadságában mind az Istenért, mind az Emberért való szándéka emberellenes – önmagaellenes – cselekvéssé válhat, aminek tragikumát már csak e cselekvés bekövetkezésekor, a tragikus következményben érzékeljük, ha meg is maradunk, hogy azt még érzékelhessük. Bánk bán értelmezésünk legfontosabb gondolatát emeltük ki e helyütt is, hiszen értelmezésünkben Katona ennek a két útnak a menetét gondolta végig; Bánk az Istenért, Gertrudis az Isten nélküli emberért valóan kerülnek egymással kizáró ellentétbe, hiszen a királyné is megölné Bánkot, ha erősebb lenne nála, vagyis ebben az abszolútummá váló tartalomban teljesen azonosak lettek: olyannyira a maguk igazságát akarják érvényre juttatni a másikkal szemben, hogy az igazság maga már teljességgel elveszti igazság voltát.

Katona korának nagy mentális változása következményeként tehát az életben következnek be a drámai helyzet, ha az abszolútumot meg akarjuk testesíteni. Márpedig az isteni erkölcsi világrend felrobbantásával Isten örökségeként az abszolútum megvalósítását tettük meg rendszereink kiindulópontjának. A Bánk bán megértéséhez ennél fogva az életvalóság azon tartalmát kell értenünk, hogy az embernek tudomásul kell vennie, hogy az Isten nélküli szabadságában az abszolútumot elvesztette, ezért nem hogy önmaga eszméit nem teheti meg abszolútumnak, hanem már Istent sem hozhatja vissza abszolútumként. Mindkét végletben a Sátán pusztító erejét szabadítja ki, ami az élet legteljesebb értékeinek, így magának az életnek is a pusztulását fogja eredményezni. Saul megtérését idézzük fel, aki Isten nevében és Istenért Krisztus követői ellen „sok ellenséges dolgot cselekedett”, de megvilágosodván, erre a küldetésre kapott belső hangot: „Hogy megnyissad szemeiket, hogy setéségből világosságra és a Sátánnak hatalmából az Istenhez térjenek, hogy bűneiknek bocsánatát és a megszenteltettek között osztályrészt nyerjenek az én bennem való hit által.” (Apostolok cselekedetei 2/9; 18) A polgári forradalom által megteremtett szabadságban került abba a helyzetbe az Ember, hogy – Saulhoz hasonlóan – felismerheti, hogy életvalóságát nem Isten irányítja, s hogy önmagát erre felszabadította, következésképpen nem az Isten, hanem maga alkotta törvényeit tegye meg élete alapjául. De ismerje fel azt is, miként ezt Krisztus eljövetele jelentette, hogy Istent benne, vele és általa higgye; neki ez az Istentől való küldetése: „Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Mert nem azért küldte az Isten az ő Fiát a világra, hogy kárhoztassa a világot, hanem hogy megtartassék a világ általa.” (János evangéliuma, 3/16, 17)

Tanulmányunkban a keresztyéni tartalom és a keresztyéni magatartás kérdéskörével is túlléptünk a drámaértelmezés keretén, mikor is annak horizontjából vizsgáltuk a Bánk bán tartalmát. Fejezetünkben Katona korának „változása” következményeként azt az összefüggést emeltük ki, hogy az Embernek ebben a szabadságában már nem közvetlenül Istenhez kell kapcsolnia magát – hiszen éppen tőle szakadt el szabadságáért –, de hogy Isten nélkül sem létezhet e szabadságában, ezért Krisztust kell követnie a maga életútján, hogy Istenhez eljuthasson. Krisztus által nem emeli magát istenné, hanem keresztyéni hitében le tud mondani a kisajátított igazság abszolútumáról, keresztyéni hitében a vele ellentétes igazság létezését is el tudja fogadni, mert a krisztusi szeretet által az embernek az emberhez való viszonya lett meghatározóvá. Ugyanakkor a keresztyéni hitben az abszolútumot, Isten igazságát sem veszítette el, mert a Krisztusban való hitben, általa és vele az Isten abszolútuma és igazsága felé fog haladni.

Katona drámája a keresztyéni hit drámája. A Bánk bán megértéséhez a keresztyéni hit vezet el bennünket, minthogy Katona – és majd Madách is – a keresztyéni hit megváltó erejét mutatta fel az Istentől felszabadult embernek. Ennek összefüggésében mondhatjuk, hogy a keresztyéni hitet is értenünk kell, hogy azt gyakoroljuk, tudniillik az Istenben való hit magában korántsem keresztyéni tartalom, hiszen Krisztust is az Istenben való hit következtében feszítették meg. Az Ember ismerje fel azt, hogy Istentől elszakadva, szabadságában Krisztus törvényét kövesse; a szeretet vezérelje gondolatainak, eszméinek születését, és akkor „végtelen tér” nyílik meg számára, így Isten országa felé közeledik cselekedetében. Katona Bánk tragikumában fejezte ki az „embernek” azt a tragédiáját, hogy ha szabadságában nem Krisztusban, Vele és Általa gondolkodik és cselekszik, akkor a maga igazságáért Isten országa ellen gondol ki eszméket. És ha azok értelmében cselekszik is, annak „vég semmisége”, teljes pusztulása lehet a következménye. Bánk tragikumát ezzel a keresztyéni hitetlenséggel indítja el Katona, ennél fogva, ha a dráma rendszerét nem ennek archimedesi pontjából értelmezzük, akkor a dráma teljes tartalmát sem értjük, illetve egy teljesen más olvasatú drámát kapunk.

2. Katona tehát a keresztyéni hitetlenséget tette meg Bánk tragikuma alapjának, aki így a hitetlensége horizontjából élte meg helyzetét; csak átkozódn tudott, előbb az alvó és ártatlan fiát mondta átkozottnak, majd mások előtt a házassági esküvésüket is megátkozza. Ehhez azt a helyzetét kell értenünk, amibe maga tette magát, mikor is elszakította „tündéri láncait”. Vagyis Katona úgy tette szabaddá Bánkot, hogy a hitetlenségén alapuló szabadságában alkotta meg drámai helyzetét, úgy, hogy átvitte őt ugyan az Isten nélküli és keresztyénietlen, illetve az Istent és a keresztyéni hitet csak formálisan követő világrendbe a „gondolata” megszületésével, de azt úgy nem cselekedtette meg vele, hogy cselekedtette. Ám a „gondolata” tartalmát így is értenünk kell, merthogy Bánk éppenséggel a krisztusi szeretet megváltó erejétől szakadt el általa. Így került abba a helyzetbe, amit János evangéliumában olvashatunk: „A ki hiszen ő benne, el nem kárhozik, a ki pedig nem hisz, immár elkárhozott, mivelhogy nem hitt az Isten egyszülött Fiának nevében.” (János evangéliuma 3/18). Így következik be, hogy minden támpontot elveszítve a krisztusi út ellenében születik meg Bánk „gondolata”, hogy az igazságért cselekedhessen. Ezáltal eleve kizárta az igazság megteremtését, merthogy csak Krisztus által vezethet az út Istenhez, de neki olyan gondolata született meg, amely által a Sátán útjára lépne, ha azt megvalósítaná, merthogy ez az út a Pokol legmélyebb bugyrába vezet. Maga is kimondja a tartalmat, hogy általa a „setét” reményt választotta, hogy az az út a „pokolra le” viszi majd. Vagyis a sötétség útjára lépett a Világosság helyett. „Ez pedig a kárhoztatás, hogy a világosság e világra jött, és az emberek inkább szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszak valának. Mert minden, a ki hamisan cselekszik, gyűlöli a világosságot; és nem megy a világosságra, hogy az ő cselekedetei fel ne fedessenek.” (János evangéliuma, 3,19-20)

A Bánk bán értelmezésünk egyik legfontosabb tényezőjét emeltük ki azzal, hogy Bánkot a sátáni út választása által elhatároltuk a hazáért való cselekvése azon nemzeti tartalmától, amit tudatunk neki az idegen elnyomó elleni harcért tulajdonított. Katona ugyanis korának szabadsága alapján a legtágabb horizontot tárhatta ki a befogadói tudatnak, hogy felismerhesse szabadságában az Élet valóságos drámai helyzetét, azt, hogy Istentől elszakadva az igazságot is elvesztette, ezért az igazságot már csak a keresztyéni hit valószínűsítheti számára. De azt is ismerje fel, hogy a keresztyéni hit a szabad ember hite, aki a szabadságában a krisztusi utat választja az igazság érdekében, hogy nem szűkíti le az igazságot a maga érdekeinek igazságává, hanem szeretettel képes fordulni a másik igazsága felé is, amivel eleve feloldja azt a drámai helyzetet, amit éppen a hitetlensége teremthet számára.

A Bánk bán megértéséhez a keresztyén hit paradox tartalmú léthelyzete vihet el bennünket, hogy tudniillik szabaddá tettük-e magunkat Istentől, hogy eljuthassunk annak felismeréséhez, hogy Krisztus a vezetőnk Istenhez, következésképpen a keresztyén hit nem az Istenben való létezésünk, ha attól már el kell tudnunk szakadni, hanem Krisztusban kell léteznünk, akit Isten küldött megváltásunkra, hogy általa, vele szabadságunkban is Istenhez közelíthessünk: „Ha valaki jóni akar én utánam, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztyét, és kövessen engem. Mert a ki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt; a ki pedig elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt. Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de az ő lelkében kárt vall? Avagy micsoda váltságot adhat az ember az ő lelkéért?” (Máté evangéliuma 16./24, 25, 26.)

Az életvalóság keresztyéni hite tehát nem az Istentől való bizonyosság igazságát akarja valószínűsíteni – ami igazságért sokan áldozták magukat, és amiért sokakat feláldoztak –, hanem a krisztusi szeretetet, amivel a másik ember igazságának befogadására is képessé leszünk, következésképpen Krisztustól nem szakíthatjuk el magunkat, ha Istent benne és általa hisszük. A keresztyéni hit megváltó szerepét Katona korának nagy történelmi fordulata teremtette meg. Az Ember szabaddá tette magát Istentől, de úgy hogy szabadságában

ne eszméinek igazságával váltsa fel az Isten világregdjét, mert azáltal ugyanúgy zsarnoki hatalmat gyakorolna eszméiért, mint ahogy Istenért is zsarnok volt. Bánk bán tanulmányunk egyik lényeges kérdését ezért úgy tettük fel, hogy Európa ebben a szabadságában keresztyénné tudott-e válni, vagy eszméinek rabságában Istent is, Krisztust is maga alá gyűrve a maga igazságának harcát vívta és vívja a világgal? A másik lényeges kérdést a Bánk bán megértése összefüggésében tettük fel, hogy mi megtettük-e azt a nagy történelmi lépést, hogy Istentől is szabadokká válva keresztyénné válhassunk. Katona ugyanis a keresztyéni hit megváltó erejét a történelmileg szabaddá lett Ember tragédiája megjelenítésével mutatta fel nekünk. Nekünk, akik keresztyének voltunk ugyan, de akiknek most kell igazán keresztyénné lennünk, mert Istent eszméinkkel cseréltük fel, és ürességbe kerültünk. Következésképpen most kell a keresztyén hit általános érvényű megváltó szerepét felismernünk, hogy ne essünk eszméink csapdájába, és szabaddá váltsunk szerethessük embertársainkat. A keresztyéni hit horizontjából érthetjük meg Katona drámájának alaphelyzetét, amit a királynak éppen azzal a vétségével indította el Katona, hogy Endre Istentől elszakadt, amivel szabadságot teremtett ugyan, csak abban Gertrudis önző emberi törekvései érvényesülni tudtak. De hogy Endrét végig a szeretet vezérelte, így a krisztusi szeretet által visszatalálhatott, és vissza is talált Istenhez, azáltal az igazságot már a hazáért való tartalommal érvényesítette. És ennek a horizontnak alapján érthetjük meg Bánk tragikumát, ugyanis Bánk Krisztustól szakította el magát, így szabadságában magára maradt az igazság keresésében, így Isten ellenében cselekedett úgy is, hogy Istenért akart cselekedni és cselekedett is, amivel így az Isten világregdje visszaállítása szándékával maga is az ember eszméinek zsarnoki hatalmi rendszerét alapozta volna meg.

Tehát Katona korának történelmi szabadságában az Embert keresztyéni hite válthatja meg eszméinek csapdájától, hogy azt vallja: „hiszek”. Ennek alapján érthetjük meg azt a drámai helyzetet, amit Katona teremtett Bánknak. Ha hitt volna Melindának igazságában, akkor „itt és most” a kezdő pontban megoldódott volna a drámai helyzet, hiszen így tudta volna, mit kell tennie az igazságért. Bánk azonban csak azt tudta mondani: „mégsem hiszek”. Így pedig már a helyzet kezdő pontján ölt, mert Krisztustól elszakítottan a lelket ölte meg. Melinda lelkét ölte meg. Ebben a helyzetében pedig, mint már keresztyénietlen ember, eszmét, gondolatot keresett magának, hogy megoldhassa azt, amit eleve megoldhatott volna, amiért is megoldhatatlan helyzet megoldására kényszerült. Feleségét ennek a „történetnek” útjára engedte, vagyis azon történet kimenetelének tette ki, amely történetet a hitetlensége alapján „gondolt” ki.

3. Bánk helyzetét a feleségéhez való viszonyában is meg kell határoznunk: nem férjként, hanem uralkodóként került abba a helyzetbe, hogy feleségét erkölcstelennek lehetett mondani, és maga sem hisz Melinda ártatlanságában. Ebben a viszonylatban neki mint uralkodónak, Endre király személyeként az Istentől való uralkodónak a becsületét kell megvédenie uralkodói tisztében. Ennek megértéséhez illeszthetjük azt a korábbi jelenetet, amelynek helyzetében fel is vette az Endre király uralkodói szerepét, hogy abban Petur lázadását leszerelve a „hazát” megvédje a lehetséges polgárháború veszélyétől. Helyzetében tehát nem léphet ki uralkodói társadalmi szerepéből, ha a hazára leselkedő veszély elhárítását uralkodói feladatának tartja, márpedig Bánknak ez a tartalom jelentette a hazáért való cselekvését. Ugyanakkor most abba a helyzetbe került, hogy felesége „erkölcstelensége” által az uralkodót érte erkölcsi sérelem, hogy maga is az udvar „hírét” tekintette mérvadónak, így az előállt helyzetben férjként-férfiként nem cselekedhetett Melindával szemben a becsületéért, hogy neki uralkodóként kellett annak becsületéért cselekednie.

A dráma értelmezését alapvetően meghatározó „becsület” és „haza” összefüggésére is rávilágíthatunk; Bánk a hitetlensége következményeként férjként–férfiként a felesége áldozata, aki Desdemonaként bűnös a szemében, ugyanis ennek összefüggésében adta a „haza” megvédésének azt a tartalmát, hogy a polgárháború veszélyétől kell a hazát megmenteni, ami bekövetkezhet, ha a Békétlenek Petur vezetésével a királyi család életére törnek. Ebben a helyzetében tehát őt uralkodóként érte erkölcsi veszteség, amiért is uralkodóként nem cselekedhet feleségével szemben. Így viszont uralkodóként a hazáért is cselekednie kell, mert tarthat Peturék tettétől, hogy meg fogják ölni a királynét, mert nem tér vissza hozzájuk. Ennek összefüggésében gondolkodott, hogy a hazáért való cselekvés nagyobb koncentrikus körében oldja meg a kisebb koncentrikus körében lévő becsületének ügyét, vagyis – és ezt az összefüggést kiemeljük –, a királynét azért kell a hazáért valóan megölnie, merthogy becsületéért való cselekvés miatt nem tért vissza Peturékhoz, azok cselekedni fognak, ezért neki meg kell előznie Peturék szándékát, így uralkodói cselekedettel megvédheti a hazát a polgárháború következményétől. Tehát ennek összefüggésében Bánk úgy gondolkodott, hogy uralkodóként a hazáért való cselekvéssel a királynéban megölheti az asszonyt is, aki a becsületének elvesztője. De lássuk be, hogy ebben a gondolatmenetében a becsületének elvesztése volt az indíték, amit uralkodóként Melinda bűnéből a királyné bűnébe kell átvinnie, mert csak ily módon léphetett abba a nagyobb koncentrikus körbe, hogy a haza ügyében ölje meg a királynét.

Bánk tehát hitetlensége következményeként a sátáni út lehetőségét választotta uralkodói becsületéért, az Istentől való igazságért, hogy ezzel úgymond a hazát is megmenthesse. Katona a drámai szöveg szövegéből szötte műve drámai szerkezetét, ezért mi is abban keressük Bánk gondolatának tartalmát. A „pokolra le” és a „setét remény” útjának kijelölése megtölti a „mely” jelző homályát azzal a tartalommal, hogy a Sátánnal kellene azonosulnia. Helyzetének abból a drámájából pedig, hogy nem tudott hinni Melindának, azt is megérthetjük, hogy kétséges helyzetbe került, mert igaza is lehetett Melindának, csakhogy neki uralkodó lévén biztos pontot kell tudnia becsületéről, és Melindával szemben mást állítanak igazságként. Idézzük is fel azt, Katona hogyan fejezte ki Bánk lelkiállapotát, hogy elvesztette az Istentől való igazság biztos pontját: „Mint vándor a hófúvásokban, úgy / lelkem ingadoz határtalan / kétség között, s eszem egy nagy óceánban / lebeg, veszejtve minden csillagot.” (1165-1175) (Kiemelések Lehota J.) Ebben a helyzetében válhatott tényezővé a hitetlenség meghatározó szerepe, mert Bánk – Hamlettel ellentétben – már nem az igazság identitását akarja megteremteni ebből következően, hanem – és ez lett nála a szempont –, tudatosan a maga igazságát akarja érvényre juttatni, hogy az az igazság válhasson igazsággá, ami a becsületét tisztának láttatja, hogy tudniillik Melindát eszköznek használták az uralkodó erkölcsi alapjának megsemmisítéséhez. Ebben a helyzetben pedig az egymást kizáró két igazság közül csak a Krisztusban való hit által tudott volna az igazságra rátalálni, úgy hogy elhiszi, Melinda csak őt szerette, és haláláig szeretni fogja, következésképpen a becsületét asszonya által nem vesztette el. Pál apostol így írt a Galátziabeliekhez szóló levelében: „Elszakadtatok Krisztustól a kik a törvény által akartak megigazulni, a kegyelemből kiestetek. Mert mi a Lélek által, hitből várjuk az igazság reménységét. Mert Krisztus Jézusban sem a körülmetélkedés nem ér semmit, sem a körülmetélkedhetetlenség, hanem a szeretet által munkálkodó hit.” (4, 5, 6.) (Kiemelések Lehota J.)

A hitetlenség szülte gondolat tartalmát akkor is ismernünk kell, ha azt nem, vagy nem úgy valósítják meg, miként az Bánk cselekedetében is bekövetkezett. A hitetlenségből származó gondolat és annak megvalósulása kapcsolatát ugyanis az életvalóság hozta létre, ezért nekünk – mivel már a valóságos létezésüket kell megóvnunk annak pusztító következményeitől –, azon tudat belátásához kellene eljutnunk, hogy az „ilyen” gondolat megszületésének

elejét kell venni. Vagyis Katona a hitetlenég és a gondolat kapcsolatának következményét jelenítette meg Bánk tragikumában, hogy a hitetlensége által az a gondolata születhetett csak meg, ami számára megvalósíthatatlan szerep megvalósítására készíti cselekvéséhez, amit hogy nem tud akként megvalósítani, a következményében kell felismernie, hogy okát nem kellett volna annak megteremtene, mert az más szerep cselekvésére kényszeríti. Gondolatának tartalmát ugyanis az ok-cél megfordításában jelölte meg, minthogy Peturéknek céljuk volt a királyné megölése a hazáért, amit királyként leszerelt, neki királyként okot kellett találnia a királyné megöléséhez, hogy Melinda miatt a hazáért megölhesse. Ily módon kétszeresen megoldhatatlan helyzettel találkozott; annak ugyanis tudatában volt, hogy a királyné lemondott Melinda elcsábításának lehetőségéről, ezért neki az okot meg kell konstruálnia a történetek alapján, azáltal pedig erkölcsstelen alapra helyezné az erkölcsért való cselekedetet. Ez az ellentmondás szervesen kapcsolódik uralkodói szerepének ellentmondásához. A hazáért ugyanis csak uralkodóként cselekedhetett, hogy uralkodói becsületének megvédését tette meg indítéknak, azért viszont az Istentől való uralkodóként nem cselekedhetett. Neki uralkodói szerepet kellett cserélnie, hogy uralkodóként a becsületét megvéddesse, amiért királlyá, Bánk „királlyá” kellene tennie magát ehhez a cselekedetéhez.

Bánk döbbenetét tehát korántsem az „ölni” cselekvés gondolata váltotta ki. Azt tudta, hogy a becsületéért ölnie kell, és hogy Melindát nem ölhetette meg uralkodóként a becsületéért. Ezért uralkodóként kell ölnie, amit viszont Endre király megtettesítőjeként nem tehet meg, mert a hazáért valóan kell megölnie a királynét, hogy a polgárháború kitörését ezáltal megakadályozza. Döbbenetét a gondolat szerepkövetelménye váltotta ki benne: maga magát kell királlyá tennie az Istentől való király helyébe, amit csak a nemzet tehet meg az alkotmány értelmében. A Sátán szerepét kell felvennie, azt megtettesítenie, hiszen virtuális valóságot gondolt teremteni, élet-színházat gondolt csinálni, hogy valószínűvé tegye azt a valóságot, ami a hite alapján létező valóság lehetne. Vagyis a Sátán szerepében cselekedni azt jelenti, hogy a cselekedet elveszíti adekvát tartalmát, fedezete lesz egy más tartalomnak. Erre a „színházi” szerepre kell felkészülni, ezt a szerepet kell felépítenie, hogy színpadra léphessen; erre a szerepre nem készülhetett el, amikor a színpadra szólították: a királyné hívatta.

A helyzet értelmezéséhez tegyük hozzá azt is, hogy amennyiben neki uralkodóként a becsületét kell megvédenie, nemcsak leminősíti Melindát „semmi” asszonnyá, ahogy nevezte is, hanem uralkodóként láthatóan fel is emeli az érte való cselekvés látszatáért, hogy áldozatnak tekinthessék. Bánk feleségéhez való ambivalens viszonyát is ezek alapján érthetjük meg, hogy azt az emberi-férji hitetlensége határozta meg, s hogy Melinda ily módon oka lett annak az uralkodói kényszercselekvésnek, amelyben Melindát az uralkodó becsülete érdekében már megvédenie kell, hiszen hogy Melindát erkölcsstelen asszonynak mondhatták, úgy akkor ő ezt a „valóságot” az uralkodó becsülete elleni cselekedetnek fogja uralkodóként felmutatni. Ezért Bánknak uralkodóként találnia kellett uralkodói cselekedetéhez olyan indítékot, miszerint az ő uralkodói becsületét támadták meg Melinda által. Ezzel ugyanis megfordíthatja az oksági rendszert, Melinda a férj becsületét vette el ugyan, de elsősorban Melinda által az uralkodónak becsületét akarták elvenni, amiről a királyné hallhatóan lemondott, viszont Melinda által és a hitetlensége következtében ennek látszatába került.

Bánk tehát a hitetlensége és a gondolat összefüggésében olyan „történetet” indítana el, amelyben a maga férji áldozat voltát – amibe Melinda által került –, az uralkodói áldozat voltába akarja transzponálni, amelyben Melinda már áldozata lehet a királynénak. Ily módon olyan valóságot akar teremteni, hogy az az Isten igazságának feleljen meg, holott az már csak a maga igazsága lesz. Ennek érdekében eszközévé teszi Melindát, hiszen kifordítja a hozzá való viszonyát, mutatja a szeretetet, de eredendően áldozatává teszi feleségét, mert sorsát ezen történet kimenetelének teszi ki.

A teljes tanulmány online oldalunkon olvasható.